

Teoria fazării tipologice și problema orînduirii tributale

H. H. Stahl

În literatura marxistă mult timp a dominat teza potrivit căreia „istoria cunoaște cinci tipuri fundamentale de orînduire socială: comuna primitivă, orînduirea sclavagistă, orînduirea feudală, orînduirea capitalistă și orînduirea socialistă”¹.

În această clasificare, orînduirea „tributală” nefiind inclusă, ne propunem să analizăm dacă ea nu poate fi totuși acceptată, ca realitate istorică și, în caz afirmativ, dacă este sau nu cazul să fie intercalată, și anume unde, în șirul celor cinci.

În acest scop, socotim necesar să începem prin a discuta valoarea însăși a oricărei „fazări tipologice” ca instrument de cercetare științifică.

1. Problema „aparaturii conceptual” științific

Se știe — și deci nu va fi nevoie să insistăm —, că în orice luare de contact cu realitățile, mintea noastră procedează la stabilirea de „concepte”, vocabularul unei limbi nefiind decît rezultatul unei asemenea operații de logificare, măcar că făcută spontan, fără acuratețea critică necesară.

În știință, înlocuim însă aceste „concepte” ale vorbirii curente, prin altele, elaborate în spirit critic, adică mereu interesîndu-ne asupra limitelor pe care le implică orice încercare de-a face inteligibilă realitatea sensibilă.

Există mai multe procedee posibile, printre care cel al „clasificărilor”, de genul celei mai sus-arătate, asupra cărora vom face cîteva scurte comentarii.

a. Procedeele exemplificării prin cazuri concrete

Un prim procedeu, foarte curent folosit, constă în a alege dintr-o masă de fenomene similare, un singur caz concret pe care îl declarăm a avea valoare „reprezentativă” (mai corect spus „ilustrativă”) pentru întreaga serie considerată.

Procedeele e util mai ales în științele naturii, unde avem posibilitatea de a alcătui „colecții” muzeale. Toată lumea înțelege că un „exemplar” pus în vitrină (sau tipărit într-un album) figurează acolo ca reprezentant al unui număr mare de cazuri similare.

În domeniul științelor sociale, unde avem de-a face cu „structuri” și „proces sociale”, procedeele este mai greu utilizabil, dat fiind că nu dispunem de „obiecte reale”, ci numai de „abstracții”, adică de elaborări ale minții noastre cu privire la anume fenomene concrete.

Totuși, ori de cîte ori vrem să înțelegem un fenomen social, dacă la cunoștința noastră există un caz oarecum similar pe care îl cunoaștem mai bine, ne referim la el, considerîndu-l ca exemplar „model”.

Astfel, dacă studiînd istoria noastră socială afirmăm că pătrunderea capitalismului în agricultura românească a avut loc pe „cale prusacă”, cei la curent cu problema vor înțelege că invocăm istoria prusacă, așa cum a fost ea interpretată de către Lenin.

¹ I. V. Stalin, *Problemele leninismului*, ed. a III-a, București, Edit. de stat pentru literatură politică, 1955.

Tot astfel, există multiple asemenea „cazuri” individuale istorice, teoretizate și reduse la „schemă”, pe care le folosim în mod legitim, precum ar fi de pildă cel al „acumulării primitive a capitalului” sau a „celelalte de-a doua iobăgii” teoretizate de Marx și Engels.

Folosirea lor e legitimă pentru că aceste „cazuri individuale” sînt controlabile, în dosul fiecărei scheme teoretice propuse, existînd ample analize istorice, care ne permit să confruntăm între ele nu doar două scheme abstracte, ci două situații concrete.

Cînd însă nu dispunem de asemenea cazuri exemplare complet studiate, cînd nu știm despre ele decît puținul ce ni-l poate spune o vagă schiță rezumativă, cit poate cuprinde de pildă un dicționar mai mult sau mai puțin de „specialitate”, sau chiar un „manual pentru începători”, apelul la metoda comparativă e contraindicat.

În ce privește „orînduirile” de pildă, dacă despre „capitalism” ne putem sprijini deplin pe vasta și adîncita monografie a problemei, care este *Capitalul* lui Marx, sîntem mai puțin norocoși cînd e vorba de alte tipuri de orînduire. Nu dispunem astfel de o monografie, de talie comparabilă cu cea a *Capitalului*, pentru „feudalism”, „sclavagism” sau „comuna primitivă”.

b. Procedeele tipologice

Adăugăm (ceea ce se știe, dar deseori se și uită) că de la aceste descrieri schematizate ale unor cazuri concrete, se trece la elaborarea unei „tipologii”, de un nivel de abstractizare încă mai înalt. Ceea ce ridică greutăți sporite în ce privește minuirea corectă a „aparaturii noastre conceptual”, dat fiind că avem de întîmpinat riscul de a concepe tipologia ca pe un înlocuitor al realităților, astfel că, odată stabilită o tipologie, nu ne-ar mai rămîne altceva de făcut decît să considerăm în sine „tipurile”, făcînd între ele „conexiuni pur mintale” (cum spune Marx) dispensîndu-ne adică de cercetarea directă a realităților pe care le-am tipologizat.

Ceea ce nu înseamnă că „abstracțiunile”, „generalizările” și „tipologiile” nu ne pot fi de folos, ci numai că trebuie să fim foarte precauți cînd le folosim.

În *Contribuții la critica economiei politice* din 1859, Marx ne dă următoarele lămuriri privind modul corect în care urmează să folosim „abstracțiile” în cercetarea fenomenelor sociale. El se referă desigur la o problemă specială, cea a „producției”, dar indicațiile date rămîn valabile pentru oricare altă problemă socială. După părerea sa, considerarea „în general” a unui fenomen social, este utilă; însă numai în anume condiții și în anume limite. Astfel, „*producția în general*” este o abstracție, dar o abstracție rațională în măsura în care scoate realmente în evidență și fixează ceea ce este comun, *scutîndu-ne astfel de repetări*”² (subl. noastră).

Tipologia este deci o descriere a ceea ce este general într-o serie de fenomene sociale similare, care nu ne scutesc însă de cercetarea acelor fenomene, ci numai de a repeta, inutil, ceea ce este deja descris în tipologia noastră ca fiind valabil pentru toate cazurile similare.

„Pe scurt — spune Marx — există determinări comune tuturor treptelor producției, pe care gîndirea le fixează ca generale. Dar așa-zisele *condiții generale* ale oricărei producții nu sînt nimic altceva decît aceste momente abstracte, cu ajutorul cărora nu poate fi înțeleasă nici o *treaptă istorică reală* a producției”³ (subl. noastră).

Tipologiile privind orînduirile sociale se află în situația mai sus-descrișă: ne sînt utile pentru că ne scutesc de repetarea, în fiecare caz în parte, a celor spuse, în general, pentru toate cazurile; dar ele nu ne îngăduie ca, din categoriile generalului, să deducem concluzii privind fiecare caz particular în parte.

„Schemele” și „tipologiile” de care am vorbit pînă acum, nu sînt încă „clasificări”, ci pur și simplu exemplare conceptuale, al căror inventar poate fi oricît sporit, precum și ordonat arbitrar; la nevoie pur alfabetic.

Ceea ce nu mai e cazul cînd procedăm la clasificarea acestor tipuri, elaborînd adică o „taxonomie” propriu-zisă, adică o înșiruire, în care fiecărui tip îi este rezervat un anume loc în orînduirea propusă, potrivit unor criterii care pot fi „morfologice”, „axiologice” și „cronologice-cauzale”.

Să le analizăm pe rînd, pentru a vedea implicațiile logice ale tipologiei celor cinci orînduiri fundamentale, clasificate mai întîi în legătură cu aspectele lor formale, apoi cu poziția lor pe o scară graduală de valori, și în sfîrșit dispunerea lor în ordine cronologică.

² K. Marx, *Contribuții la critica economiei politice*, ed. a II-a, București, Edit. politică, 1960, p. 221.

³ *Ibid.*, p. 226.

c. Procedeuul clasificării morfologice

Tipurile generale pe care le elaborăm pot fi clasificate ținând seama de caracterele lor pur formale, așa cum de pildă se procedează în clasificările botanice ale lui Linné.

În științele sociale, clasările morfologice întâmpină greutăți sporite, datorită faptului că criteriile formale avute în vedere variază după concepția filozofică de bază a sociologului care le făurește. Se știe că majoritatea sociologilor (chiar atunci cînd fac parte din aceeași școală) au propriile lor criterii de clasare a societăților umane, ceea ce dă loc la infinite controverse. Astfel în sociologia burgheză întâlnim clasificări ale societăților în „simple și compuse”, „mecanice și organice”, „militare și industriale”, „plutocratice”, „aristocratice”, „democratice”, „oligarhice”, „gerontocratice” etc. care sînt departe de a fi satisfăcătoare. În schimb, în sociologia marxistă, clasificarea în cinci tipuri de orînduiri de care ne ocupăm, criteriul morfologic admis este corect, deosebiriile dintre diversele orînduiri fiind precizate a fi cele ale formei „relațiilor de producție”, deci în fond ale modului de stăpînire a mijloacelor de producție, adică al „proprietății”, care poate fi „comunist primitivă”, „proprietate individuală absolută” a stăpînului de sclavi, „proprietate feudală” mixtă a unui senior cu a iobagilor săi, „proprietate capitalistă a burgheziei asupra mijloacelor de producție”, nu însă și a forței de muncă care se află în proprietatea proletariatului. Valoarea teoretică a acestui criteriu de clasificare, merită să fie subliniată. Căci într-adevăr, ne permite să constatăm că în istoria doctrinelor a avut loc o „răsturnare” completă a concepțiilor despre „societate”, în urma apariției a ceea ce putem numi „sociologie marxistă” (i.e. „concepția materialismului istoric”) tot atît de hotărîtoare pe cît a fost și apariția „economiei marxiste” față de „economia burgheză”.

Noutatea fecundă a sociologiei marxiste constă tocmai în această nouă viziune teoretică despre ce sînt în general societățile, concepute ca „formațiuni social-economice”, adică „orînduiri”.

E deajuns pentru a ne convinge, să punem față în față clasificările premarxiste, fie chiar și cea a lui Condorcet (care era totuși cea mai apropiată de viitorul punct de vedere marxist), cu clasificarea lui Stalin, propusă în 1938, ca să ne dăm seama de deosebiri. În locul unui concept vag, cum era cel de „societate în general”, apare, în clasificarea de care ne ocupăm, cel de „orînduire”, de „formațiune social-economică”, care are meritul de a fi clar, datorită nu numai analizei teoretice a elementelor care îl compun, dar și prin organizarea lor internă, în cadrul unei viziuni „sistemice”, în care toate aceste elemente se află prinse în relații de reciprocă condiționare, sub forma unei „structuri economice de bază” și a unei „suprastructuri”, conceptul de „orînduire” fiind deci rezultatul unei analize științifice, iar nu o simplă descriere empirică, exprimată în limbajul metaforic al vorbirii curente.

În principiu deci, clasificarea morfologică a orînduirilor este obligatorie, iar criteriul distinctiv al „proprietății” care a fost ales, de asemenea e perfect valabil, pentru că în adevăr întreg sistemul de relații dintre clase este determinat de pozițiile lor față de proprietatea mijloacelor de producție. De asemenea e justificată și preeminența acordată tehnicilor de producție, ca semn formal, vizibil și concret, al modului de producție.

Putem fi deci de acord cu asemenea clasificări morfologice, însă numai cu o condiție: clasificarea să rămîină „deschisă”, adică să poată cuprinde, rînd pe rînd, toate orînduirile pe care ajungem a le cunoaște istoric.

d. Procedeuul clasificării axiologice

Cu totul alt înțeles îl capătă clasificările cînd le dăm și un rost axiologic, adică nu numai juxtapunînd „tipurile”, ci și „ierarhizîndu-le” pe un criteriu de „valoare”.

Valoarea clasificărilor pe care le obținem astfel depinde de valoarea însăși a criteriului pe care îl folosim în ierarhizare. Vom omite a ne ocupa de acele criterii valorice controversabile, care depind exclusiv de preferințele subiective ale cercetătorilor, precum sînt cele etice, juridice sau în general, „culturale”, deosebînd societățile în „istorice” și „etnografice” „dinamice și statice”, „înfloritoare” și în „decadentă”, „tinere” și „bătrîne” etc. care sînt atît de vagi încît nici nu pot da naștere unei taxonomii propriu-zise, servind mai mult drept calificative de deosebire între diferite tipuri de societăți.

Vom insista asupra faptului că în sociologia marxistă, criteriul valoric folosit este cel al „progresului” istoric. Marx, în repetate rînduri a subliniat această idee, folosind o imagine luată din geologie, spunînd că întocmai „ca și în formațiunile geologice, există și în formațiunile istorice o serie întregă de tipuri primare, secundare, terțiare etc”, a căror istorie „abia urmează

a fi scrisă”⁴. Sau în alt text, de data aceasta folosind o comparație luată din biologie, el spune: „după cum anatomia omului constituie o cheie pentru înțelegerea anatomiei maimuței” tot astfel „economia burgheză ne oferă calea pentru înțelegerea economiei antice”, „dijma, zeciuiala etc. pot fi înțelese dacă este cunoscută renta funciară”⁵.

Concepția de „primar”, „secundar”, „terțiar” etc. indică deci existența unui „progres” istoric al societăților, idee întărită și de afirmarea posibilității înțelegerii unor faze anterioare prin cunoașterea formelor ultime de dezvoltare progresivă a acestora.

Ceea ce este de reținut în această concepție a „progresului social” este dezvoltarea „orînduirilor”, „formațiunilor social-economice” ca atare, adică a „structurilor sociale” (recte: „modurile de producție”).

Marx de pildă spune: „în linii generale, modurile de producție asiatic, antic, feudal și burghez modern, pot fi numite epoci de progres ale formațiunilor economice ale societăților”⁶; ceea ce fără îndoială este o primă schițare a unei clasificări a societăților umane în ordine progresivă, măcar că cele patru tipuri de societăți invocate de Marx nu sînt exact cele cinci propuse de Stalin și nici nu sînt însoțite de afirmația că cele patru tipuri ar fi singurele „fundamentale”.

Reținem deocamdată faptul că criteriul valoric care permite în marxism să clasăm axiologic tipurile sociale, este necontroversabil, nimeni neputînd contesta faptul că de la piatra neșlefuită pînă la energia atomică nu s-ar fi înregistrat un „progres” în capacitatea oamenilor de a folosi științele și tehnicile de minuire a forțelor naturii în beneficiul vieții lor și nici că între capacitatea de a produce cele necesare traiului și capacitatea tehnică nu ar exista o relație certă.

Dar simultan, trebuie scos în relief și faptul că orice clasificare axiologică bazată pe ideea progresului, se transformă *ipso facto* într-o clasificare istorică, cronologică, asupra căreia va trebui deci să insistăm ceva mai mult.

e. Procedul clasificării cronologic - cauzale

Clasificarea axiologică, alcătuită pe criteriul „progresului” duce așadar la o clasificare cronologică, care înglobează astfel în sine nu numai o clasificare morfologică și axiologică, ci și, în plus, ideea unei legături „cauzale” între diversele tipuri cronologic orînduite.

În acest caz, este dată posibilitatea unei „fazări” a istoriei, potrivit căreia nu am avea de-a face doar cu evenimente „anterioare” și „ulterioare”, ci cu trepte succesive, fiecare fază decurgînd din cea anterioară printr-o creștere internă organică. Ideea succesiunii în timp se încarcă astfel cu cea a existenței unei cauzalități interne, legînd între ele diversele „faze” într-un proces dialectic, în care fiecare fază cuprinde rămășițele fazei anterioare dar și germeii care, dezvoltîndu-se, vor da naștere celei ulterioare. De unde și concluzia că trebuie să existe o lege a progresului, prin creșteri încete, cantitative, care ajungînd la punctul nodal al saltului calitativ, permite recunoașterea apariției unei noi faze.

Astfel, în clasificarea celor cinci tipuri de orînduiri „fundamentale”, dacă o socotim ca o propunere de „fazăre” a istoriei, ar fi să tragem concluzia că „orînduirea comunismului primitiv” ar cuprinde în sine germeii „orînduirii sclavagiste”, care la rîndul ei i-ar cuprinde pe cei ai „feudalismului” și așa mai departe, astfel că orînduirea comunist-primitivă nu ar putea face altfel decît să dea naștere celei sclavagiste, care deci nu s-ar putea naște decît din orînduirea comunist-primitivă și așa mai departe, fazele neputîndu-se naște altfel decît unele dintr-altele, fără abatere de la acest „lanț liniar” obligator, cu caracter „fatal”.

În acest caz, e evident că o orînduire „tributală” ar fi exclusă, din principiu, ea neîntrînd ca o verigă necesară în schema cauzală fazată ce ni se propune.

2. Capcanele folosirii abuzive a clasificărilor genetice

Numai că, procedînd astfel, se cuvine să fim atenți ca nu cumva să transformăm clasificările, din ceea ce sînt, adică instrumente euristice, în realități superioare, de sine stătătoare, adevărate „chipuri cioplite”, fetișuri, față de care să nu uităm datoria noastră de a fi „iconoclaști”.

⁴ Marx-Engels, *Opere*, vol. 19, p. 418.

⁵ Marx, *Critica economiei politice*, op. cit., p. 248.

⁶ *Ibid*, p. 10.

Asemenea scheme simple, (uneori chiar simpliste) ne pot da impresia că ele cuprind întreaga realitate, astfel că de aci înainte nu vom mai avea nimic altceva de făcut decât să analizăm și să dezvoltăm logic cele cuprinse în tipologia fazată, silind faptele să intre în acest „pat al lui Procust” negînd existența acelor care nu au fost cuprinse în schemă. „ca și cum” spune Marx — „ar fi vorba de o împăcare dialectică de concepte și nu de înțelegerea unor relații reale”⁷.

Va fi util deci să inventariem posibilitățile de a greși în alcătuirea și interpretarea clasificărilor cronologice-cauzale arătînd defectele lor și limitele dincolo de care ele nu pot trece.

a. Necesitatea unui inventar exhaustiv

Cîtă vreme clasificarea rămîne pur morfologică sau axiologică putem oricînd adăuga un nou tip, ulterior depistat, așa cum fac botaniștii care mereu îmbogățesc clasificarea lui Linné, dînd cîte un nume fiecărui tip morfologic nou identificat. Cu totul altfel se pune însă problema cînd clasificarea are pretenții de a stabili derivarea tipurilor în șir genetic cauzal.

Odată stabilit acest lanț, care merge de la origini pînă în ziua de azi, afirmăm că clasificarea noastră este „exhaustivă” astfel că intercalarea oricărui nou tip, strică ordinea logică a lanțului cauzal.

Astfel, dacă în afara celor cinci tipuri „fundamentale” de orînduire sociale, mai există încă unul, care a fost omis, întreg eșafodajul clasificator se dărîmă. Sau, valoarea lui e redusă la explicitarea doar a unor anume situații locale, singurele care au fost luate în considerare la un anume moment dat, dar care urmează a fi încadrate ulterior într-o viziune mai amplă, clasificarea neexhaustivă fiind deci o utilă, dar incompletă, etapă a cunoașterii sociale.

În tot cazul, dacă o realitate socială, precum cea a „despotiei asiatică” pe care Marx o semnalează (așa cum fac de altfel și Engels și Lenin), se dovedește a fi realmente existentă, cine trebuie să cedeze pasul e schema logică, nicidecum realitatea, pe motiv că nu e cuprinsă în schemă.

b. Neconfundarea „modurilor de producție” cu „orînduirile”

Ideea că, făcînd dezvoltarea modurilor de producție, am și realizat o clasificare a formațiunilor sociale economice, este greșită prin extrema simplificare a unor probleme cu mult mai complexe, care nu pot fi lămurite decît prin cercetarea directă a realităților istorice.

Reamintim în acest sens textul în care Marx arată că „în teorie generală”, „în relația nemijlocită dintre proprietarii condițiilor de producție și producătorii direcți (relație a cărei formă corespunde întotdeauna și în mod firesc unei anumite trepte de dezvoltare a modului de muncă și în consecință a forței ei productive sociale) găsim de fiecare dată secretul întîm, temelia ascunsă a întregii construcții sociale, prin urmare și a forței politice pe care o îmbracă relația de suveranitate și dependență: pe scurt a oricărei forme de stat”, totuși nu e suficient să știm că există o astfel de „cheie” de dezlegare a problemelor istorice, ca să tragem concluzia că ele au și fost dezlegate, căci „aceeași bază economică, — aceeași din punctul de vedere al condițiilor principale — poate prezenta, în manifestarea ei, datorită nenumăratelor și diverselor împrejurări empirice, condiții naturale, relații de rasă, influențe istorice, care acționează din afară etc, variații nesfîrșite și gradații, care nu pot fi înțelese decît cu ajutorul analizei acestor împrejurări empirice date”⁸.

Socotim că acest text constituie o caracterizare, poate cea mai lămuritoare din cîte s-au putut da, concepției sociologice marxiste.

În aplicarea efectivă a acestui mod de a concepe imbinarea dintre schemă și cercetarea socială, exemplul cel mai concludent ni-l dă tot Marx, care nu s-a mărginit de pildă să afirme, apodictic, că capitalismul s-a născut prin dezvoltarea internă a feudalismului, ci a procedat la o vastă și impresionant de amănunțită analiză a faptelor istorice, punînd la baza teoriei sale, un studiu de monografie socială istorică atît de temeinică încît nici un om de bună credință nu o mai poate nega.

Marx ne îndrumează să afirmăm teoretic că societatea capitalistă derivă dintr-un anterior feudalism, nu pentru că se cade să credem în virtutea unor scheme teoretice, ci pentru că în adevăr așa s-au petrecut lucrurile. Adevărul este că numai în această parte a lumii, în Europa occidentală, au existat condițiile istorice care au permis capitalismului să ia ființă, condiții

⁷ K. Marx, *Bazele criticii economiei politice*, București, Edit. politică, 1972, p. 23.

⁸ K. Marx, *Capitalul*, vol. III, partea a II-a, cap. XLVII, București, E.S.P.L.P., 1955.

care nu sînt incluse toate în tipologia orînduirii feudale, ci îi sînt și exterioare, precum „revoluția industrială”, „politica colonială”, „acumularea primitivă a capitalului”, „lupta socială” dintre clasele feudale și cele burgheze în curs de formare, dintre capitaliști și proletari etc.

Toate aceste condiții istorice sînt studiate de Marx din multiplele puncte de vedere ale economiei politice, dreptului, politicii, demografiei, psihologiei, tehnologiei etc., adică într-un sistem sociologic propriu-zis, sinteză interdisciplinară a tuturor științelor sociale particulare.

Teoretizîndu-le, Marx marchează existența unor „etape” în geneza și dezvoltarea capitalismului, teoria lor fiind elaborată pe această temelie a faptelor istorice concrete, așa cum s-au desfășurat ele realmente, în apusul Europei, unde capitalismul a luat ființă.

Ceea ce trebuie să reținem este concluzia că toate „schemele generale” care nu sînt elaborate pe un material istoric, care deci nu au garanții similare celor oferite de „teoria capitalismului” rezultată din „monografia capitalismului”, nu pot fi primite decît „sub beneficiu de inventar”. Altfel vreme cît nu dispunem pentru studierea comunei primitive, a orînduirii sclavagiste și feudale, de „monografii” de talia *Capitalului*, nu avem despre ele decît idei generale, construcții mintale plauzibile, poate chiar și probabile, dar nu certitudini.

c. Caracterul „fatal” al legilor istoriei

O altă interpretare greșită la care ne îndeamnă orice clasificare cronologic-cauzală, este de a confunda „schema teoretică” cu o „lege socială” și în concluzie a da acestei legi sociale un caracter de „determinism mecanic fatal”.

În această privință Marx a avut prilejul să arate în mod ferm concepția sa, în texte pe care și acestea, e bine să le recitim cu cea mai mare atenție, ele atingîndu-se de miezul înșuși al problemei pe care o analizăm.

Reamintim astfel că în 1881, Marx a fost rugat de către Vera Sasulici (în legătură cu problema soartei viitoare a mirului rusesc) să-și spună părerea cu privire la „teoria care susține că, în virtutea inevitabilității istorice, toate țările din lume trebuie să treacă prin toate fazele producției capitaliste”, la care Marx dă următorul răspuns pe cît de clar, pe atît de categoric: „inevitabilitatea acestui proces este limitată în mod riguros la țările din apusul Europei”.

Nu e vorba de o frază spusă întîmplător, ea fiind repetată ad literam în toate ciornele premergătoare scrisorii de răspuns către Vera Sasulici⁹.

Mai mult: cu cîtăva vreme înainte, Marx afirmase aceeași idee, mai pe larg încă, într-o scrisoare trimisă revistei „Otecestvenie Zapiski”, protestînd împotriva interpretării abuzive dată concepției lui, de către un „marxist” care credea că „trebuie neapărat să transforme schița mea istorică cu privire la apariția capitalismului în Europa occidentală, într-o teorie istorică-filozofică referitoare la calea generală pe care trebuie să o urmeze în mod fatal toate popoarele, indiferent de condițiile istorice în care s-ar afla ele, pentru a ajunge în ultimă instanță la o societate capitalistă”.

„Eu însă îi cer iertare. Aceasta ar însemna pentru mine în același timp o prea mare cinste și o prea mare insultă”.

Indicația metodologică pe care o dă Marx, ca fiind singura corectă cu privire la modul lui de a concepe „legile sociale”, este cît se poate de clară: nu e cu putință să se interpreteze toate realitățile sociale prin deducție de la o „lege” stabilită ca valabilă doar pentru anume condiții istorice locale.

Spre lămurire, el se referă la un tulburător exemplu concret.

Se știe că Marx arătase că procesul de naștere a capitalismului a constat în „expropierea” lucrătorilor direcți de mijloacele lor de producție, pe această cale luînd naștere proletariatul salariat al capitalismului. Dar acest proces este socotit valabil doar pentru explicarea capitalismului, nu pentru alte situații istorice.

„Să luăm un exemplu” spune Marx. „În mai multe locuri din *Capitalul* am amintit de soarta pe care au avut-o plebeii Romei antice. La început, aceștia au fost țărani liberi, care lucrau, fiecare pentru sine, propriul lor petec de pămînt. În decursul istoriei romane ei au fost expropiați. Aceeași dezvoltare, care i-a despărțit de mijloacele lor de producție și de subsistență, a atras după sine nu numai formarea marii proprietăți funciare, dar și formarea marilor capitaluri bănești. În felul acesta, într-o bună zi a apărut, pe de o parte oamenii liberi, deposezați de toate bunurile în afară de forța lor de muncă, iar pe de altă parte, pentru exploatarea muncii acestora, posesorii tuturor bogățiilor achiziționate. *Ce s-a întîmplat?* Proletarii romani nu au devenit muncitori salariați, ci o gloată leneșă, mai demnă de dispreț decît

⁹ Marx-Engels, *Opere*, vol. 19, p. 416—437.

aşa-numiţii : „poor whites” din sudul Statelor Unite şi odată cu aceasta s-a dezvoltat nu modul de producţie capitalist, ci modul de producţie sclavagist. Astfel evenimente de o analogie uimitoare, dar care s-au petrecut în împrejurări istorice diferite, au dus la rezultate complet diferite. Studiind fiecare din aceste evoluţii în parte şi comparându-le apoi între ele, vom găsi mai uşor cheia pentru înţelegerea acestui fenomen”. „Dar nu vom ajunge niciodată să-l înţelegem dacă vom folosi cheia universală a vreunei teorii generale, istorico-filozofice, a cărei supremă calitate este aceea că se consideră mai presus de istorie”¹⁰.

d. Teoria căii magistrale de dezvoltare a capitalismului

Revenim asupra ideii că o clasificare incompletă, neexhaustivă poate totuşi avea o valoare relativă, în cadrul unor cercetări care nu au pretenţia de a cuprinde întreaga istorie universală, ci doar o explicare a unui fragment al ei.

Astfel, a fost emisă părerea că schema „comună primitivă, sclavaj, feudalism, capitalism etc.” deşi nu ar fi universal valabilă, ar reprezenta totuşi „calea magistrală” a istoriei omenirii în sensul că ea ar fi cea prin care a luat naştere capitalismul.

Într-adevăr, parţial, această schemă se verifică : capitalismul s-a născut din sînul societăţii feudale (dar şi cu germeni exteriori feudalismului). În ce măsură însă acest feudalism s-a născut el însuşi, dintr-un anterior sclavagism, şi acesta direct din comunismul primitiv?

Este o problemă destul de grea din punct de vedere metodologic : existenţa unei orînduirii sclavagiste o constatăm în lumea antichităţii romane ; orînduirea feudală, în forma ei pură, cea din Franţa înaltului ev mediu ; capitalismul, îl constatăm în ţara lui de baştină, în Anglia modernă. Nu avem deci posibilitatea de a urmări trecerea directă de la sclavaj, la feudalism şi la capitalism în cadrul uneia şi aceleiaşi societăţi. Ştim că Anglia nu a cunoscut orînduirea sclavagistă şi că feudalismul ei a fost un „feudalism de import”, adus prin cucerire şi impus cu forţa de către normanzi. Ştim de asemenea că Galia nu a cunoscut o orînduire sclavagistă şi că feudalismul francez s-a născut pe baza „colonatului” izvorit din procesul de decadenţă a Imperiului roman şi sub efectul cuceririi ţării de către „barbarii germanici”. Iar despre Italia, ştim că la anume vremi şi doar în anume regiuni italiene, a cunoscut sclavajul ca tip de orînduire, dar nu-l ştim să fi derivat din comuna primitivă şi nici că ar fi dat naştere unui feudalism. Desigur, toate aceste trei ţări au avut propria lor istorie socială, adică propria lor dezvoltare, formînd fiecare din ele o „serie” istorică (ca să folosim terminologia şi teoria aferentă lui A. D. Xenopol, cel dintîi şi cel mai mare dintre românii care au îmbinat teoria sociologiei cu istoria).

Cu toate acestea, e posibil să facem sinteza acestor trei serii, în una singură.

Pe care temeuri? Pentru că ele au avut, în ansamblul lor, o istorie comună : au făcut parte din acelaşi imperiu roman ; apoi, în continuare, au fost legate între ele printr-o serie de înînririri reciproce, „cultura” lor trecînd de la o ţară la alta ; şi mai ales *pentru că, în final, ele sînt cele care au dat naştere societăţii capitaliste*, fapt de importanţă mondială. Căci în adevăr „capitalismul” este un fenomen copleşitor de important, fiind *unle, nerepetabil* şi de caracter *ecumenic*, este odată născut, determină, prin legile lui proprii, întreg mersul social al tuturor ţărilor de pe întreg globul care intră în „orbita” lui. Oricare ar fi fost dezvoltarea de pînă atunci a ţărilor „periferice” (în sens de „aflate dincolo de zona în care s-a născut capitalismul”) ele sînt silite să se supună legilor pieţei mondiale capitaliste. Pentru ele nu mai e dată putinţa şi nici necesitatea de a repeta fazele de dezvoltare ale capitalismului : nici „acumularea primitivă”, nici „revoluţia industrială”, nici crearea de „imperii coloniale” etc. nemaifiind posibile.

Dată fiind tocmai această importanţă a capitalismului în istoria universală, calea pe care acest sistem social a luat naştere poate fi socotită „magistrală”, adică hotărîtoare pentru toate celelalte „căi”, care i se subordonează.

Dealtfel Stalin însuşi numind „fundamentale” cele cinci faze pe care le-a teoretizat ne dă posibilitatea de a le interpreta tocmai în sensul că acestea sînt treptele prin care s-a format capitalismul şi care au deschis astfel şi calea socialismului triumfător. Ceea ce nu înseamnă că toate ţările din lume sînt obligate să urmeze pas cu pas aceeaşi cale. Totuşi, cu menţiunea că încercarea de a încadra această „cale magistrală” într-o clasificare cu punct de plecare în „comunismul primitiv”, depăşeşte marginile admisibile. Dacă relaţia „Feudalism-Capitalism” este corectă, cea dintre „Sclavagism” şi „Feudalism” este de reanalizat mai atent.

Am văzut interpretarea pe care o dă Miron Constantinescu „sclavagismului”, în sensul că prin sclavagism trebuie să treacă toate societăţile care urmează calea progresivă „magis-

¹⁰ *Ibid*, p. 122.

trală" (deși deci nu treaptă fatal obligatorie). Dar ei i se poate opune teza lui Engels care afirmă că „sclavia, acolo unde este principala formă de producție, transformă munca într-o activitate de sclav, prin urmare dezonorantă pentru oamenii liberi. Prin aceasta *este închisă calea de ieșire dintr-un asemenea mod de producție*" (sublinierea noastră).

Dar analiza acestei probleme nu e cazul a fi făcută în acest loc.

4. Coexistența seriilor evolutive plurale

În judecarea acestor probleme, este necesar să ținem seama de faptul că, întotdeauna, coexistă societăți aflate la diverse faze de dezvoltare socială, ale căror serii evolutive se disjung și se interferează. În scrierile clasicele noastre, știm astfel că Engels a arătat că „cea dintâi mare diviziune socială a muncii” a constatat în bifurcarea formațiunilor comuniste primitive în „triburi pastorale” și „comunități agricole”. Ceea ce înseamnă că de la o bază comună, cea a triburilor nomade, au pornit nu una ci două linii deosebite de dezvoltare, determinate în special de condițiile materiale de viață, pe de o parte stepă, pe de altă parte văi de riuri fertile, apte ocupațiilor agricole; că după bifurcarea lor, a intervenit și o interferență între aceste două linii evolutive, triburile pastorale nomade exploatând comunitățile agrare.

Se știe de asemenea că dezvoltarea capitalismului interferează cu seria evolutivă a altor societăți precapitaliste, Lenin semnalează astfel posibilitatea obiectivă ca pătrunderea capitalismului în agricultură să poată avea loc „pe cale prusacă”, dar și pe altele. De asemenea Engels a arătat că e dată posibilitatea ca această pătrundere a capitalismului să dea naștere fenomenului paradoxal al „celeia de-a doua iobăgii”. Marx de asemenea arătând chipul în care capitalismul poate genera o exploatare colonială „sclavagistă”. Dealtfel e ușor să înțelegem că o orînduire sclavagistă nu putea lua ființă dacă în „hinterlandul” ei nu ar fi existat societăți din care sclavii să poată fi prinși și de ce feudalismul francez nu ar fi putut lua naștere altfel decât prin efectele cuceririi Galiei romane de către triburile germanice.

Neconținut, în această coexistență a mai multor serii evolutive, una din orînduri este „dominantă”, determinînd schimbarea de direcție a evoluției societăților intrate în orbita ei — în cadrul așa-numitelor „epoci istorice”.

Știm acest lucru în chip amănunțit în ce privește în special epoca capitalistă, despre care Marx a dat exemple nenumărate, cînd a analizat „acumularea primitivă” a capitalului, precum și situația socială a Rusiei, despre care a spus (în fraze care aduc aminte, în chip extrem de interesant, de teoria „epocii burghez-capitaliste”, și a „intrării în orbita capitalistă” formulată de Gherea), „datorită unui excepțional concurs de împrejurări” obștea rusă are o linie de dezvoltare proprie, „toemai datorită faptului că este contemporană cu producția capitalistă” astfel că „ea poate să-și însușească părțile pozitive ale acesteia, fără să mai treacă prin aceleași chinuri îngrozitoare. Rusia nu trăiește izolată de lumea contemporană și nici nu a căzut pradă, asemenea Indiilor orientale, unui cuceritor străin”¹¹. Ceea ce mai trebuie adăugat, pentru deplina lămurire a problemei „fazărilor tipologice” este nu numai că în lume coexistă societăți aflate la diverse stadii de evoluție, ci și că în chiar sinul aceleiași societăți există asemenea decalaje.

Imperiul roman de pildă este întotdeauna citat ca o tipică orînduire „sclavagistă” și ca atare pare logic să se tragă concluzia că „Dacia romană”, fiind încadrată într-un imperiu sclavagist, trebuia să fie ea însăși „sclavagistă”. Această concluzie este însă simplistă, dat fiind că nu ține seama de faptul că „sclavagismul” e caracteristic doar unei anume epoci și unei anumite zone din Italia metropolitană, în timp ce „Imperiul” cuprindea multiple moduri de exploatare, mergînd de la jaf, la stoarcere de tribut.

Chiar și în societăți mai restrînse, nu chiar de talia marilor imperii, pot coexista nu numai denivelări sociale ci și moduri de producție diferite, într-o infinită varietate de situații pe care numai descrierea istorică, și analiza comparativă iar nu categorisirea tipologică, le poate lămuri, orice confuzie între șirul logic și cel istoric fiind inadmisibilă.

Pe de altă parte, ideea unui „progres” istoric nu exclude posibilitatea și a unor „regrese”, a unor decăderi în faze anterioare, mergînd uneori pînă la adevărate „sălbăticiiri” catastrofale.

¹¹ Marx-Engels, *Opere*, vol. 19, p. 416—437.

5. Concluzii privind istoria noastră socială

În ce privește istoria noastră socială, ea nu poate fi concepută, în tot cazul, decât tot într-un cadru de istorie universală. Părțile acestea de lume în care a luat ființă neamul românesc, nu au fost niciodată izolate, ca într-un vas închis. Încă din preistorie, „culturile” diverse care se regăsesc în țările noastre au făcut parte din imensa problemă a istoriei generale, cuprinzând nu numai Europa ci și Asia și Africa. Dacii și geții au făcut și ei parte integrantă a vastului Imperiu roman, urmașii lor au fost integrați apoi în istoria popoarelor migratoare, în cea a Imperiului bizantin, a formațiunilor mai târzii ale statelor balcanice, ale feudalismului maghiar și polonez, ale Imperiului otoman, ale capitalismului, care a pătruns în toată regiunea pontobaltică sub forma „celelalte de-a doua iobăgii”, apoi a „neiobăgiei” și așa mai departe, neconținut istoria socială a românilor fiind o verigă a unui lanț de împrejurări istorice de caracter universal.

Studiul diverselor formațiuni sociale și tipuri de orinduire care s-au succedat la noi, implică deci permanenta necesitate a unei referiri la coexistența noastră în contextul altor formațiuni sociale înfruntătoare, precum și a condițiilor create de evenimentele istorice multiple care au dat propriei noastre dezvoltări locale caracterul lor deosebit.

În acest sens, reconstituirea istoriei noastre sociale trebuie să fie simultan și o lucrare de sociologie teoretică, adică de studiu al corelațiilor existând între diferitele orinduirii coexistente, o astfel de lucrare de istorie materialistă istorică, putând deschide înaintea noastră perspective cu mult mai adânci decât ne oferă simpla aplicare mecanică a unei scheme tipologice. În speță, întreaga problemă a timpului când, scăpând de sub dominația popoarelor migratoare, s-au întemeiat cele dintâi formațiuni statale autohtone, (perioadă din care ne-au mai rămas prea puține informații scrise, iar rămășițele arheologice sînt încă nedeplin studiate), ne poate da temeiuri pentru o analiză socială care nu ar fi de loc de mirare să ne ducă la concluzia că în adevăr a existat la noi o orinduire „tributală”, care, pe căi care sînt altele decât cele ale occidentului, au dus apoi la un „feudalism” ei însuși „sui generis”, și apoi la căile de pătrundere a capitalismului, specific orientalo-europene.

Concluziile ce se pot reține din cele pînă acum spuse, sînt următoarele:

- a. din punct de vedere teoretic, nimic nu se opune la admiterea posibilității unei „orinduirii tributale”;
- b. Ca această orinduire „posibilă” să fie reunoscută și ca „reală”, depinde de rezultatul cercetării istorice a realităților;
- c. O astfel de orinduire în tot cazul nu și-ar găsi locul într-o clasificare uniliniară;
- d. Metodologic, însăși clasificările liniare, cronologic cauzale, a formațiunilor social-economice, nu sînt acceptabile;
- e. E de reținut ideea „serilor”, concomitent și reciproc coordonate.